

ĮVADAS

Vokiečių poetas ir vertėjas Hermannas Buddensiegas¹ Kristijono Donelaičio gyventą laikotarpį (1714–1780) yra įvardijęs kaip „labai judraus posūkio“ laiką, kai „gilūs pokyčiai įsivysto visose gyvenimo srityse“, ir „tai ypatingai vaisingas pasaulinis momentas, priklausęs nuo stebėtino kiekio labai talentingų, išpūdingų žmonių veiklos“². Tokius impulsus suteikė XVIII a. Europos Apšvietos (Švietimo) amžius, kurio vaizdinę viziją iliustratyviai perteikė XVIII a. vokiečių menininko Danielio Chodowieckio vario graviūroje „Švietimas“ „iš už tolimos kalnų virtinės beįsiplieskianti [...] ryto saulė“, o *šviesos* sąvoka tame amžiuje „įgyja naują svarbią reikšmę [...], ir šviesa minima kiekvienąsyk, kai kalbama apie protą, laisvę [...]“³.

Apšvietos epochoje akcentuotas įvairiapusis žmogaus išsilavinimas ir jo prigimtinės teisės, visuomeninės permainos įvairiose srityse, religinė tolerancija, kritiškas ir laisvas kalbėjimas. Šių idėjų tarpasmas ir sklaida turėjo didelę įtaką Prūsijos (Mažosios) Lietuvos, Rytų Prūsijos bei visos Prūsijos karalystės gyventojų savimonės transformacijoms, jos mentaliniams pokyčiams, visuomenės ir valdžios, visuomenės ir Bažnyčios santykių raidai, formavo mąstytojų ir kūrėjų minties raišką.

Kalbėdami apie XVIII a. istorinį Prūsijos Lietuvos kontekstą, chrestomatiškai šį amžių pavadiname Kristijono Donelaičio epocha. Anot literatūros tyrinėtojo Leono Gineičio, analizuojant K. Donelaičio kūrybą, jo istorinę kultūrinę aplinką, yra svarbi kiekviena faktinė detalė, kuri „netikėtai nušviečia ir parodo kitokius negu tarta tyrinėjamo objekto bruožus [ir] detalės [...] suplasta gyvybe – laiko dvasia“⁴. Ji atliepia bendraeuropinio konteksto realijas ir yra paženklinta įvairialypiais Apšvietos ideologijos inspiruotos kultūrinės modernizacijos ženklais, kuriuos galima atpažinti tiek Donelaičio epochos Karaliaučiaus (Kenigsbergo) universiteto aplinkoje, tiek jo literatūrinės kūrybos eilutėse.

2014 m. sausio 1 d. švęsimas evangelikų liuteronų kunigo ir lietuvių literatūros kūrėjo Kristijono Donelaičio 300 metų jubiliejus įgalina neužmiršti įvairių šios asmenybės gyvenimo ir kūrybos aspektų, juos suvokiant kaip neatsiejamą Prūsijos valstybės raidos siužetinę liniją, kurioje atsiskleidžia Rytų Prūsijoje ir Prūsijos Lietuvoje vykę visuomeninio, kultūrinio gyvenimo lūžiai ir transformacijos, darę įtaką ir lietuviškojo, „būriškojo“, arealo mentalinei slinkčiai bei subrandinę Donelaičio kūrybinę galią gimtąja – lietuvių – kalba.

XXVI „Acta Historica Universitatis Klaipedensis“ tome „Kristijono Donelaičio epochos kultūrinės inovacijos“ yra publikuojami 2011 m. Klaipėdoje vykusioje tarptautinėje konferencijoje⁵, kurią suorganizavo Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, skaityti pranešimai. Mokslininkai iš Lietuvos, Vokietijos, Lenkijos, Rusijos (Kaliningrado sritis) pristatė esmines K. Donelaičio epochos tendencijas, aptarė istorinius, kultūrinius, muzikologinius, Bažnyčios istorijos aspektus, nagrinėjo Donelaičio veiklos recepciją nuo XIX a. iki šių dienų. Tarptautinis konferencijos pranešėjų ir šio straipsnių rinkinio autorių kolektyvas puikiai iliustruoja, jog Donelaičio, kaip kunigo ir kūrėjo, veikla ir jo epochos aplinkybės yra svarbios ne tik Lietuvos, bet ir

¹ Hermannas Buddensiegas (1893–1976) – vokiečių poetas ir vertėjas, 1966 m. naujai išvertęs į vokiečių kalbą Kristijono Donelaičio „Metus“.

² BUDDENSIEGAS, H. Kristijono Donelaičio gyvenimas ir veikalas laiko fone. In *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaičių*. Parengė Leonas GINEITIS. Vilnius, 2002, p. 186–187.

³ IM HOF, U. *Švietimo epochos Europa*. Vilnius, 1996, p. 11.

⁴ GINEITIS, L. *Kristijono Donelaičio aplinka*. Vilnius, 1998, p. 7.

⁵ Konferencija buvo surengta kaip *Lituanistikos tradicijų ir paveldo įprasminimo komisijos* vykdomos programos „Kristijonui Donelaičiui – 300“ priemonė, kurią iš dalies finansavo Lietuvos Respublikos kultūros ministerija.

užsienio mokslininkams, kurie aktualizuoja atkampios Tolminkiemio (vok. *Tollmingkehmen*, dab. Čistyje Prudy, Kaliningrado sritis) liuteronų parapijos kunigo veiklą ir kūrybą europinėje erdvėje.

Straipsnių rinkinys pradamas Nijolės Strakauskaitės (Klaipėda) įžvalgomis apie Prūsijos Lietuvą Prūsijos istorijos kontrastų fone. Autorės nuomone, norint pažinti K. Donelaičio kūrybos prasmę yra aktualu įsigilinti į modernias Prūsijos valstybės istorijos traktuotes ir šiame kontekste išryškėjančias kai kurių Prūsijos Lietuvos istorijos aspektų stereotipines interpretacijas XX a. lietuviškoje historiografijoje. N. Strakauskaitė, remdamasi Prūsijos kontrastų fenomenu, akcentuoja Prūsijos Lietuvos istorijos XVIII a. siužetus, kurie spartino akultūracijos procesą, aštrino dvikalbystės problemą, ir kritiškai vertina historiografijoje įsigalėjusį stereotipą apie *germanizacines* Prūsijos valstybės užmačias Prūsijos Lietuvoje šiame amžiuje.

Alinos Kuzborskos (Olštynas, Lenkija) ir Žavintos Sidabraitės (Klaipėda) tekstai skirti K. Donelaičio „Metų“ literatūrinės aplinkos analizei. A. Kuzborska „Metus“ nagrinėja kaip modernizuotą, realistinę idilę, sukurtą didaktinių antikos kūrinių pavyzdžiu ir atskleidusią naują, XVIII a. ribas peržengusią, koncepciją. Autorės teigimu, šis kūrinys, išaugęs iš literatūrinės Vakarų Europos tradicijos, aktualizuotas laiko ir aplinkos vaizdais, skirtas specialiam adresatui, lietuvininkų būriui, priklauso pamokomosios (didaktinės) idilės žanrui. Didaktinę „Metų“ temą pratęsia Ž. Sidabraitė, kuri atskleidžia Donelaičio – kunigo ir poeto – simbiozę ir pateikia jo kūrybą kaip įsitikinimų ir suvoktos pareigos raiškos lauką. Mokslininkės nuomone, konservatyvaus kūrinio adresato, lietuvininkų valstiečio, pasirinkimas paradoksaliai nulėmė Donelaičio kūrybos modernumą to meto Europos poezijos kontekste.

K. Donelaičio asmenybė ir veikla yra neatsiejamos nuo Karaliaučiaus universiteto, kuriame Donelaitis baigė teologijos studijas ir kuriame vyravusi intelektualioji aplinka formavo būsimojo kunigo ir poeto pažiūras. Arūnas Baublys (Klaipėda) apžvelgia bendriausius Donelaičio epochos politinius ir dvasinius bruožus, išskirdamas svarbią šiame amžiuje vykusių reformų reikšmę plėtojant tautinių, tarp jų ir lietuvių, grupių kalbas per Bažnyčią ir švietimo įstaigas. Kęstučio Daugirdo (Maincas, Vokietija) straipsnyje yra aptariama Rytų Prūsijos švietimo reformos įtaka Universiteto Teologijos fakulteto struktūrai ir personalui XVIII a. 3–4-ojo dešimtmečių sandūroje, analizuojamos teologinės ir filosofinės čia dirbusių profesorių pažiūros, kurios formavo Donelaičio pasaulėvaizdį ir teologines nuostatas, išsiskiriančias stiprėjančiomis *pietistinėmis* tendencijomis. Intelektualiosios Donelaičio studijų aplinkos tyrimus pratęsia Axelis E. Walteris (Osnabriukas, Vokietija; Klaipėda). Jis analizuoja Karaliaučiaus bibliotekų aplinką kaip komunikacinę erdvę, kurioje studentas Donelaitis galėjo rasti pagrindinę literatūrą. Autorius atskleidžia intelektualią poeto ir kunigo biografiją teigdamas, kad tuometinės Karaliaučiaus viešosios bibliotekos ir privačios kolekcijos sudarė sąlygas Donelaičio išsilavinimui ir sukūrė jo skaitinių pasaulį, o būsimasis kunigas, suteikęs literatūrai religinį ir moralinį žmogaus auklėjimo aspektą, vėlesniais savo, kaip dvasinio ganytojo, veiklos metais pasitelkė ją tam tikslui įgyvendinti.

Neabejotina, kad svarbia kunigo Donelaičio religinės lektūros dalimi buvę liuteroniški giesminai. Guido Micheli (Parma, Italija) nagrinėja lietuviškų giesmynų tekstų įtaką Donelaičio poetinio žodžio raiškai ir akcentuoja, kad poeto kūrybos stilius ir liaudiškumas buvo veikiamas ne tik lietuvių tautosakos, bet ir bažnytinių giesmių kalbos, kurios stilistinės novacijos prasideda 1732 m. J. Berento giesmyne. Donelaičio kūryboje išskirtini ne tik žodiniai tekstai, bet ir muzikiniai kūriniai. Daiva Kšanienė (Klaipėda) straipsnyje aptaria įvairias muzikinio gyvenimo XVIII a. Rytų Prūsijoje apraiškas (protestantiškoji giesmė, muzika bažnyčioje, pasaulietinis instrumentinis muzikavimas), kurias lėmė iš Apšvietos epochos idėjų kilę veržlūs kūrybiniai ieškojimai ir novatoriški

meno atradimai ir su kuriomis glaudžiai buvo susijęs Donelaitis, kūręs protestantiškas giesmes, kantatas bei oratorijas, vargonavęs bažnyčioje.

Donelaičio epocha yra neatsiejama nuo jau chrestomatiniiais tapusių Prūsijos istorijos vaizdinių: po Didžiojo maro (1709–1711 m.) vykusios kolonizacija, Septynmetis karas (1757–1763 m.). Kolonizacijos kontekste ryškiausiai naujųjų Prūsijos Lietuvos gyventojų reprezentantais laikomi zalcburgiečiai, apie kurių atvykimo istorinius aspektus, įkurdinimo aplinkybes, jų religinio ir kultūrinio poveikio vietos gyventojams raiškas istoriografija lietuvių kalba nėra itin gausi. Tad neabejotina, kad Bernharto Jähnigo (Berlynas, Vokietija) straipsnis apie evangelikų ištrėmimą iš Zalcburgo ir jų priėmimą bei apgyvendinimą Prūsijoje pateikia naujų su šiuo istorijos procesu susijusių faktų, analizuoja zalcburgiečių įsikūrimo Tolminkiemio parapijoje pavyzdį.

Kiti rinkinyje spausdinami straipsniai yra susiję su *podonelaitiška* istorine aplinka ir jo idėjų bei veiklos recepcija vėlesniais amžiais. Liucija Citavičiūtė (Vilnius) aptaria pirmąją lietuvių grožinės literatūros publikavimo programą, kurios autoriumi ir vykdytoju XIX a. pradžioje tapo Karaliaučiaus universiteto profesorius Martynas Liudvikas Rėza. Autorė pristato Donelaičio „Metų“ pirmąjį mokslinį lietuvišką leidimą, atkreipia dėmesį į leidinio mokslinį aparatą: Rėzos straipsnių studiją, poemos literatūrinę analizę ir mokslinius teksto komentarus.

Karaliaučiaus universiteto akademinė aplinka XVIII–XIX a. sandūroje yra pateikiama Ruth Leiserowitz (Varšuva, Lenkija) straipsnyje, kuriame didžiausias dėmesys yra telkiamas į lenkų studentus, kaip kultūrinės komunikacijos veikėjus, kurie 1770–1825 m. studijavo Karaliaučiaus universitete. Autorė atskleidžia, kad nuo XVIII a. vidurio iki amžiaus pabaigos šis universitetas buvo vienintelė akademinė švietimo įstaiga rytiniame Baltijos jūros regione, aprėpusi didžiulį Prūsijos, Pamario, Silezijos, Kuršo, Livonijos, Lenkijos, Lietuvos ir Rusijos arealą. XIX a. pradžioje Rusijos imperijoje diegtos švietimo reformos susiaurino studentų arealą, ir universitetas tapo vidiniu Prūsijos universitetu. R. Leiserowitz teigimu, XIX a. pradžioje pastebimas žymus universitetinės erdvės centrų Baltijos regione poslinkis, o universitetinės studijos Europoje ir ypač rytinėje Vidurio Europos dalyje industrinės revoliucijos priešaušriu buvo tapusios ypatingu projektu. Remiantis lenkų studentų pavyzdžiu, analizuojamas kultūrinės komunikacijos fenomenas, paženklintas europietiškos dimensijos ženklu. XVIII–XIX a. religinė aplinka Prūsijos valstybės lenkiškajame areale nagrinėjama Grzegorzio Jasińskio (Olštynas, Lenkija) straipsnyje apie liuteronybės diferenciaciją Rytų Prūsijoje. Autorius akcentuoja surinkimų judėjimo, kuriam susiformuoti įtakos turėjo pietizmas, pirmtakų – „šventųjų“ grupės – susibūrimo priežastis, rekonstruoja esmines šios grupės veiklos nuostatas ir postulatus, jos santykius su Bažnyčia, lygina surinkimų judėjimo kulties lenkiškame ir lietuviškame areale priežastis ir aplinkybes. Vasilijaus Safronovo (Klaipėda) tyrimas skirtas kultūrinės atminties temai, kuri atskleidžia Donelaičio, kaip simbolio, traktuočių kaitą nuo XIX a. pab. iki XX a. pab. Prūsijos Lietuvoje ir Klaipėdos krašte. Autorius pateikia tris reikšminius kontekstus, kuriuose Donelaičiui buvo skirtas Prūsijos Lietuvos regioninio patriotizmo, nacionalinės lietuvių kultūros simbolio reikšmės bei „sutarbinta“ interpretacija, ir daro išvadą, kad Donelaičio figūra, jo veiklos ir kūrybos vertinimas visu šiuo laikotarpiu skatino ne tik kultūrų suartėjimą, bet ir konfliktą.

Mokslinių straipsnių skyrių užbaigia filosofiniai Wladimiro Gilmanovo (Kaliningradas, Rusija) apmąstymai apie Donelaičio fenomeno aktualizavimą moderniojoje epochoje, nes nepaisant įvairių socialinių ir istoriškai susiklosčiusių ekonominių aplinkybių tiek Donelaičio gyvenimo metu, tiek dabartiniu laikotarpiu didelę reikšmę turi begalinė žmogaus atsakomybė universalistiniu požiūriu. Autorius atsakomybės antropologiją Donelaičio kūryboje ir gyvenime pateikia per „išgyvenimo pamokų“ prizmę ir akcentuoja Donelaičio *genius loci* svarbą dabartinėje Kaliningrado srities antropologinėje situacijoje.

Šaltinių tyrimų skyriuje pirmą kartą lietuvių kalba pristatomas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomas unikalus ir svarbus K. Donelaičio epochos dokumentas – Gumbinės špitolės bažnyčios pamokslininko F. Pastenacio parašytas 1757 m. dieno-raščio fragmentas. Anot šaltinio tyrinėtojo Dariaus Barasos, šis istorinis dokumentas yra vertingas lokalinės istorijos šaltinis, atskleidžiantis nedidelį Septynmečio karo epizodą ir liudijantis XVIII a. vidurio Rytų Prūsijos gyvenimo dramatiškumą.

Tomas baigiamas tradicinėmis knygų recenzijų ir informacijos apie mokslo renginius rubrikomis.

Skaitytojų dėmesiui pateikiami tekstai įgalina įvairiais aspektais pažvelgti į Donelaičio epochą, jo kūrybą skatinusias kultūrinės apraiškas, kasdienybės atmosferą ir atveria naujus Apšvietos epochos pažinimo klodus. Straipsnių autoriai ir tomo rengėjai viliasi, kad šis leidinys deramai papildys donelaitikos tyrimus ir sulauks ne tik mokslininkų, bet ir plačiosios visuomenės dėmesio bei vertinimų.

2014 m. Lietuvoje paskelbti K. Donelaičio metais, o UNESCO kunigo ir poeto jubiliejų įtraukė į UNESCO minimų sukakčių sąrašą. Šie faktai puikiai iliustruoja, kad Donelaičio propaguotos humanistinės vertybės buvo svarbios ne tik jo epochoje, bet išlieka aktualios ir šiandieninės Lietuvos bei pasaulio kontekste.

Silva Pocyté